

<https://doi.org/10.15407/sofs2024.01.076>
УДК [93:655, 411(430)]:[655.411:061,12(477)]

А.І. РАДЧЕНКО, кандидат геологічних наук,
директор ВД «Академперіодика» НАН України
вул. Терещенківська, 4, Київ, 01024, Україна
e-mail: radchenko@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0002-0276-6398>

А.В. ГАВРИШ, кандидат технічних наук, науковий співробітник
ВД «Академперіодика» НАН України
вул. Терещенківська, 4, Київ, 01024, Україна
e-mail: Gavrysh@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6474-6803>

ЧОМУ МИ НЕ *SPRINGER*: ДОСВІД ВИДАВНИЧОГО ДОМУ «АКАДЕМПЕРІОДИКА» НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ (за матеріалами доповіді)

У статті представлено матеріали доповіді «Чому ми не Springer: досвід Видавничого дому "Академперіодика" Національної академії наук України» кандидата геологічних наук Анни Радченко, виголошеної 28 листопада 2023 р. в Інституті фізики конденсованих систем НАН України під час проведення круглого столу «Наукова періодика в Україні». Наведено ґрунтовний аналіз основних показників діяльності, історичних і хронікальних даних видавця Springer. Розкрито основні етапи його розвитку та трансформації, ключові засади функціонування в умовах сьогодення. Так, компанія Springer з понад 180-річною історією є успішною бізнес-моделлю та отримує майже два мільярди євро річного доходу, а на один журнал тут припадає 30 редакторів і 250 залучених рецензентів. Відкриваючи

Цитування: Радченко А.І., Гавриш А.В. Чому ми не *Springer*: досвід Видавничого дому «Академперіодика» Національної академії наук України (за матеріалами доповіді). *Наука та наукознавство*. 2024. № 1 (123). С. 76—91. <https://doi.org/10.15407/sofs2024.01.076>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

реально менше 40 % опублікованих статей, Springer позиціонує себе як компанію відкритого доступу. Охарактеризовано шлях еволюції Видавничого дому «Академперіодика» НАН України (далі — ВД «Академперіодика») від Спеціалізованої друкарні наукових журналів до єдиного у державі наукового видавництва. Висвітлено спільні аспекти та завдання діяльності видавництв Springer та ВД «Академперіодика», акцентовано увагу на їхніх розбіжностях і відмінностях. Особливість ВД «Академперіодика» (чим воно відрізняється від Springer, окрім бюджету і кількості працівників), полягає в тому, що наше видавництво не є самостійним бізнес-проектом, власником наукових журналів. До того ж, працюючи у межах Програми підтримки журналів, обсяг і наповнення якої щороку затверджує Президія НАН України, ВД «Академперіодика» не має нормативних і фінансових підстав для довгострокового планування. Безперечно, наявні спільні риси двох видавництв характеризуються тим, що основним завданням видавця наукової літератури є продукування якісного, сучасного, верифікованого контенту, який пройшов усі рівні фахового видавничого опрацювання, з приділенням особливої уваги редагуванню та рецензуванню публікацій і дотриманням світових вимог і чинних державних стандартів. ВД «Академперіодика» докладає неабияких зусиль, щоб повсякчас підвищувати фаховий рівень працівників, підтримує ініціативи відкритого доступу й засади Цілей сталого розвитку. Узагальнено і представлено ключові аспекти подальшої роботи Видавничого дому «Академперіодика» НАН України.

Ключові слова: Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, компанія Springer, видавництво, науковий журнал, періодичне видання, відкрита наука, відкритий доступ.

28 листопада 2023 року в Інституті фізики конденсованих систем НАН України відбувся круглий стіл «Наукова періодика в Україні» з нагоди відзначення 150-річчя Наукового товариства імені Шевченка та 30-річчя журналу *Condensed Matter Physics*. Цей захід організований Науковим товариством імені Шевченка, Науково-видавничою радою НАН України та Інститутом фізики конденсованих систем НАН України. Круглий стіл проходив у комбінованому режимі. В його роботі взяли участь понад 70 осіб, котрі представляли організаторів Круглого столу, видавців і редколегії низки наукових періодичних видань, а також дослідників із різних сфер науки. Під час роботи заходу було заслухано вісім доповідей та проведено два засідання-дискусії, де обговорювали нагальні питання¹.

¹ Запрошуємо. 28 листопада 2023 р. Круглий стіл «Наукова періодика в Україні». Захід присвячено 150-річчю Наукового товариства імені Шевченка та 30-літтю журналу «Condensed Matter Physics». Наукове товариство ім. Шевченка. Онлайн-журнал Товариства. 21.11.2023. URL: <https://ntsh.org/node/1130>; Круглий стіл «Наукова періодика в Україні». Інститут фізики конденсованих систем НАН України. 10.11.2023 (дата звернення: 20.12.2023).

Перше засідання «Українська наукова періодика: історія, сьогодення і майбуття», модераторами якого виступили головний редактор журналу *Condensed Matter Physics* академік НАН України І.М. Мриглод і голова Науково-видавничої ради НАН України академік НАН України Я.С. Яцків, відкрив І.М. Мриглод із доповіддю «126 років Збірнику математично-природописно-лікарської секції НТШ». Другу програмну доповідь про періодичні видання НАН України виголосив Я.С. Яцків. Також за програмою першого засідання І.Б. Вавилова презентувала учасникам круглого столу журнал «Світогляд» — єдине академічне науково-популярне видання нашої країни. Доповідь А.І. Радченко «Чому ми не *Springer*: досвід ВД «Академперіодика» НАН України» викликала надзвичайно жваву дискусію щодо шляхів розвитку наукової періодики в Україні. Цікавою виявилась обговорена учасниками проблематика засад діяльності сучасних наукових видавництв в Україні, алгоритмів співпраці з авторами.

Модераторами другого засідання-дискусії «Наукометрія як ділянка науки про науку та/чи інструментарій управління» були академік НАН України Ю.В. Головач, канд. техн. наук О.І. Мриглод та канд. наук із соціальних комунікацій С.А. Назаровець.

Із доповіддю «*Ukrainian Journal of Physical Optics*. Етапи становлення та перспективи розвитку» виступив Р.О. Влох. В.В. Чоп'як окреслила основні етапи розвитку часопису НТШ «Від збірника — до часопису «Праці НТШ. Медичні науки»: шлях у наукометричні бази». В.В. Ігнатюк представив інформацію про тридцятиріччя журналу *Condensed Matter Physics*, його здобутки, уроки, виклики. С.А. Назаровець розказав про бібліометричний аналіз українських гуманітарних та мистецтвознавчих досліджень і про формування нового актуального напрямку науки про науку — дослідження міграції науковців.

У загальній дискусії обговорено основні наукометричні індикатори та приклади їх використання. За підсумками роботи круглого столу у вигляді рекомендацій² запропоновано ухвалу про шляхи та перспективи розвитку наукової періодики в Україні. Його учасники:

- високо оцінили працю засновників, видавців та авторів історично першого в Україні національного періодичного наукового видання в сфері математики, природничих наук та медицини, яким став «Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ», перший том якого опубліковано у 1897 р.;

- звернули увагу на необхідність розвитку наукових видавництв і піднесення їхньої ролі у сучасній науковій інфраструктурі відповідно

² До підсумків Круглого столу «Наукова періодика в Україні». Інститут фізики конденсованих систем НАН України. 01.12.2023. URL: <https://www.icmp.lviv.ua/content/до-підсумків-круглого-столу-наукова-періодика-в-україні> (дата звернення: 20.12.2023).

до очікувань наукової спільноти та у зв'язку зі світовими ініціативами Відкритої науки;

- вказали на доцільність запровадження термінових заходів задля адаптації нині чинних моделей наукової комунікації та академічної видавничої діяльності до нових прогресивних принципів, які, зокрема, представлені *cOAlition S* у *Towards Responsible Publishing*. Невідкладної уваги потребує також визнання ключової ролі рецензентів у системі наукової комунікації;

- відзначили, що у ході збирання будь-якої інформації щодо кількісних даних чи конкретних наукометричних показників про наукові установи чи окремих дослідників з боку представників державних структур ці установи чи дослідники повинні бути поінформовані про мету збирання такої інформації, а також про наслідки її застосування у разі ухвалення управлінських рішень. Це стосується насамперед питань організації та фінансування досліджень в Україні;

- закликали до реформування системи наукового оцінювання в Україні для створення динамічного і конкурентного дослідницького середовища, яке цінує новачі, доброчесність і різноманітні виміри наукового пошуку. Оновлена система оцінювання мала б збалансовано поєднувати незалежну експертну думку з відповідальним використанням кількісних показників;

- акцентували увагу на необхідності системної роботи з розвитку, творення і використання, зокрема в освітній діяльності, сучасної наукової термінології. Важливу роль тут можуть відігравати українськомовні наукові періодичні видання.

Значною мірою узагальнені вище дані за своєю структурою і змістовним наповненням набули відображення у доповіді А.І. Радченко «Чому ми не Springer: досвід ВД «Академперіодика» НАН України».

То що нам треба знати про *Springer*, найбільшого у світі видавця наукової літератури, який вже понад 180 років вправно перетворює наукову цікавість на гроші? З таблиці видно, що нині це компанія з майже двома мільярдами євро річного доходу, де на один журнал припадає 30 редакторів і 250 залучених рецензентів. До того ж *Springer* позиціонує себе як компанію відкритого доступу, відкриваючи реально менше 40 % опублікованих статей.

Водночас це компанія, очільники якої чітко відчувають нові актуальні напрями діяльності й оперативно реагують на нову інформацію, дбаючи про репутацію. Тому з моменту ратифікації 2015 р. всіма країнами-членами ООН Цілей сталого розвитку (ЦСР) *Springer* проголосив активну їх підтримку, заявивши, що «Найвагоміший внесок, який може зробити компанія в досягненнях ЦСР, — це контент, який вона публікує. *Springer* поширює нові знання з широкого спектра питань,

представлених у ЦСР, поза межами академічних кіл і прагне бути видавцем, якого вибирають дослідники, чия робота стосується глобальних проблем».

2015 р. компанією *Springer Nature* підписано угоду про видавців ЦСР і започатковано конкурс «Вплив на розвиток цілей сталого розвитку» задля підвищення обізнаності про Цілі та заохочення колег до ознайомлення з ними і продукування відповідного контенту. Від 2020 р. компанія організувала опитування власних працівників і зовнішніх користувачів, щоб зрозуміти, наскільки, на їхню думку, *Springer Nature* сприяє досягненню ЦСР, і з'ясувала, що діяльність компанії має позитивний соціальний та екологічний вплив. Компанія обрала для себе як основні три цілі ЦСР: Якісна освіта, Кліматичні дії та Партнерство для досягнення цілей. Однак вона і надалі активно публікує матеріали, які відповідають усім напрямам ЦСР. Кількість таких матеріалів перевищує 800 тис. Також компанія не залишилась осторонь дискусії щодо гендерної рівності і доступності освіти, коли в березні 2022 р. дівчатам в Афганістані було заборонено відвідувати середню школу.

Історії становлення *Springer* також варто приділити увагу. Зазначимо у межах пропонованої статті, що її ретельно періодизовано на влас-

Основні показники діяльності компанії *Springer* за 2022 р.

Номер п/п	Показник діяльності	Значення
1	Дохід	1,82 млрд євро
2	Кількість країн, де функціонує компанія	46
3	» працівників	~10 000
4	» редакторів	~90 000
5	» рецензентів	~750 000
6	» добового завантаження контенту	7,9 млн
7	» поданих досліджень	1,5 млн+
8	» опублікованих наукових видань	13 000+
9	» нових серій навчальних видань (використовують понад 30 млн здобувачів)	150+
10	» журналів	~3000
11	» статей відкритого доступу	154 000+
12	» опублікованих статей	410 000+

Джерело: Driven by Discovery. Sustainable Business Report 2022. Springer Nature Group. 48 p. URL: <https://sustainablebusiness.springernature.com/2022/files/sustainable-business-report-2022.pdf> (дата звернення: 20.12.2023).

ному вебресурсі компанії³. 10 травня 1842 р. у Берліні у свій 25-й день народження Юліус Шпрінгер заснував книгарню і видавництво. Першим етапом розвитку компанії був крок від політики до науки. Коли Шпрінгер розпочав видавничу справу, світ перебував у фазі безпрецедентних змін, насамперед через індустріалізацію. Результатом стали швидкі наукові інновації та народження нового міжнародного співтовариства. Спочатку «Видавництво Юліуса Шпрінгера» випускало передусім політичні карикатури та трактати, що відображали дух німецької епохи Меттерніха, але з плином часу все більше спеціалізувалося на літературі з природничих і технічних наук. Видавнича діяльність *Springer* сприяла розвитку цих галузей, прокладаючи шлях до сучасного освіченого суспільства. Поступово фокус портфоліо видавництва почав зміщуватися ще далі в бік інженерно-технічних дисциплін. Серед авторів *Springer* того часу були такі видатні науковці як Вернер фон Сіменс і Рудольф Дізель; згодом видавництво почало розгортати видання в галузі медицини. Крім того, *Springer* незабаром здобув міжнародну популярність у сфері природничих наук, першим опублікував переклад «Дослідження радіоактивних речовин» Марії Кюрі.

1881 року *Springer* обрав знамениту лицарську шахову фігуру як печатку, що використовується досі. Відомий берлінський архітектор Мартін Гропіус надав перший ескіз логотипа, який відображав пристрась Юліуса Шпрінгера та його синів до шахів.

На другому історичному етапі відбулось становлення провідного наукового видавця Німеччини (1906—1945). У цей період видавці ставали рушійною силою наукового прогресу. Багато авторів і редакторів *Springer* були високоповажними експертами, включаючи лауреатів Нобелівської премії, як-от Пауль Ерліх, Еміль Фішер і Фердинанд Граф Цепелін. 1913 року *Springer* був другим за величиною німецьким видавництвом із 379 найменуваннями журналів.

Видавничий портфель постійно розширювався, і після 1910 р. найважливішим сектором стали медичні тексти. У цей період *Springer* почав видавати *Handbuch der Neurologie*, *Handbuch der Inneren Medizin* та *Allgemeine Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie* під редакцією Алоїса Альцгеймера, 1913 р. започаткував *Die Naturwissenschaften* (сьогодні відомий як *The Science of Nature*): міждисциплінарне періодичне видання, натхненне британським журналом *Nature*. У галузі технічних наук *Springer* випустив *Taschenbuch für den Maschinenbau* (1914) Генріха Дуббельса, публікацію, що досі вважається зірцевою роботою. Крім того, придбання інших видавців ще більше розширило портфоліо компанії.

³ Springer — Driving academic publishing since 1842. URL: <https://www.springer.com/gp/about-springer/history> (дата звернення: 20.12.2023).

Попри початок Першої світової війни, видавнича діяльність родини Шпрінгерів тривала без серйозних збоїв. Однак війна позначилась на тематиці публікацій: наприклад, у 1916 р. випущено дослідження Фердинанда Зауербруха *Die willkürlich bewegbare künstliche Hand*. Під час Веймарської республіки *Springer* продовжував розвиватись, швидко ставши одним із найважливіших німецьких видавництв, встиг завоювати репутацію провідного видавця з математики завдяки придбання провідного журналу *Mathematische Annalen*, редагованого Девідом Гільбертом, Альбертом Ейнштейном, Отто Блюменталем і Феліксом Кляйном. Також *Springer* підніс свій статус у галузі фізики, коли у 1920 р. опублікував книгу Макса Борна *Die Relativitätstheorie Einsteins und ihre physikalischen Grundlagen* і збірник *Handbuch der Physik*, де представлено статті Макса Борна, Джеймса Франка, Отто Хана та Ервіна Шредінгера.

У роки між захопленням влади націонал-соціалістами в 1933 р. і закінченням Другої світової війни видавці та наукова спільнота Німеччини зазнали величезних втрат. Понад 50 євреїв-редакторів були змушені залишити свої посади в *Springer*. А самій родині Шпрінгерів довелося передати видавничий бізнес їхньому надійному другові Теньєсу Ланге, щоб уникнути його привласнення урядом. Ернст Шпрінгер помер у концтаборі Терезієнштадт, 94-річний Фріц Шпрінгер покінчив життя самогубством через загрозу депортації.

Після закінчення війни настав етап реконструкції та глобалізації. Тоді онуки засновника компанії почали відновлювати видавничий бізнес, спираючись на минулі успіхи. Восени 1946 р. у Гейдельберзі було відкрито другий офіс для видавництва медичних і природничих наук, 1958 р. компанія переїхала на своє теперішнє місце, на Хайдельбергер Плац. До 1960 р. обсяг виробництва компанії знову повернувся на рівень пікових значень 1932 р. Цей період також ознаменував початок розширення міжнародної діяльності *Springer*. Центр наукового світу вже знаходився не в Німеччині чи Європі, а в США, і англійська мова стала беззаперечним *lingua franca* в науці.

1964 року *Springer* відкрив свою першу філію за межами німецькомовних країн, у Нью-Йорку. Між 1970 і 1990 рр. з'явилися офіси у Лондоні (1973), Токіо (1983), Парижі (1985), Гонконгу (1986), Барселоні та Будапешті (обидва в 1990). Багато хто почав вбачати в Азії важливий майбутній ринок. Тому 1978 р. *Springer* першим почав перекладати та публікувати китайські роботи англійською мовою. Водночас компанія розвивалась у німецькомовних країнах, наприклад, шляхом придбання інших видавців (*J.F. Lehmann* і *Birkhäuser*). 1988 рік став першим, коли у німецьких офісах компанії, у Берліні та Гейдельберзі, працювало понад 1000 співробітників.

Четвертий етап компанія називає «Зростання без меж?» У 1990-х рр. у видавничому секторі відбувались фундаментальні зміни внаслідок швидкого розвитку цифровізації, яка споживала значні ресурси. Багато видавців постраждали від скорочення доходів і закрились, але *Springer* швидко відреагував на зміну вимог ринку, забезпечивши собі постійне зростання, запропонувавши світові послуги з оцифрування й електронні публікації. 1996 року *Springer* став співзасновником компанії *Scientific Publishing Services (SPS)* у Мадрасі (нині Ченнаї, Індія), що незабаром позиціонувала себе як постачальник послуг для інших видавців, зосереджуючись на виробництві та редагуванні електронних копій, насамперед на умовах аутсорсингу. Шкодуючи про завершення традиційних способів підготовки публікацій, як-то рукописні математичні формули, дослідники швидко визнали переваги цифрового світу.

Попри технічні досягнення, темпи зростання залишилися на відносно низькому рівні. Крім того, в основному бізнесі *Springer* виникли нові проблеми: криза в Азії негативно вплинула на прибутки, і компанія підняла передплатну вартість журналів, адже створення цифрової інфраструктури потребувало величезних інвестицій. Багато бібліотек обурилися підвищенням цін і погрожували скасувати передплату. Настав час пошуку нових моделей, адже на початку 1990-х рр. з'явилися плани щодо публічно спонсорованих електронних інформаційних послуг, які потенційно могли становити серйозну загрозу видавничому сектору.

П'ятий етап ознаменувався цифровим проривом, коли *Springer* у межах власної стратегії цифровізації представив онлайн-платформу *LINK* (пізніше *SpringerLink*), яка давала користувачам змогу читати та купувати наукові публікації і швидко стала однією з найвідвідуваніших онлайн-бібліотек у царині *STM (Science, Technology and Medicine)*.

Від 1999 р. публікація контенту за принципом *Online First*, який передбачав випуск друкованої версії лише через деякий час після електронної, стала стандартною практикою для багатьох журналів. До 2002 р. *LINK* об'єднав 500 журналів і 1300 електронних книг, що зробило *Springer* лідером світового ринку в цій галузі. Цифровізація змінила всі сфери видавничої діяльності: від підготовки рукописів до маркетингу та продажів. Намагаючись не втратити бібліотеки як постійних клієнтів, *Springer* розробив і запровадив інтерфейси для оптимального доступу до власного цифрового контенту.

1999—2007 рр. компанія вважає етапом змін і реструктуризації. Коли 1998 р. *Bertelsmann* придбав *Springer*, заснувавши видавничу групу *Bertelsmann Springer* і об'єднавши кількох великих німецьких видавців, кадрові зміни були незначними. А вже навесні 2003 р. *Bertelsmann Springer* став власністю британських приватних інвестиційних компаній *Cinven* і *Candover*, які невдовзі об'єднали його з нідерландською

Kluwer Academic Publishers. Так постало друге за величиною у світі академічне видавництво *Springer Science + Business Media*.

Для *Springer* ці зміни означали фазу переорієнтації, масштабної реструктуризації та модернізації; активізувався аутсорсинг виробництва в бік Індії. На новому логотипі, представленому в 2004 р., зображено класичну шахову фігуру в сучаснішому дизайні разом із девізом *the language of science*, тоді ж серед нових цілей названо збільшення кількості публікацій і подальше розширення електронної видавничої діяльності.

2006 року видавнича група *Springer* нараховувала 70 окремих видавництв і понад 5000 співробітників у 19 країнах, випускаючи 1450 журналів і близько 5000 найменувань книг на рік.

Сьомий етап — «Цифровізація 2.0» — це швидке розширення роботи онлайн: до 2005 р. доходи *Springer* від електронних видань вже зрівнялися з доходами від друкованих робіт, а ідеї відкритого доступу ще не здавались успішними й поширеними.

2004 року *Springer* представив новаторську видавничу модель *Open Choice*, за якої автори публікації могли обирати вид доступу до своїх публікацій: традиційний передплатний чи відкритий. 2008 року, придбавши *Biomed Central*, компанія створила платформу *SpringerOpen*, позиціонуючи себе як провідного видавця відкритого доступу. Після того, як більшість журналів стали доступними онлайн на платформі *SpringerLink*, незабаром з'явилися колекції електронних книг — початково з 10 000 найменувань. Після руйнівного урагану Катріна (США) шість бібліотек у Новому Орлеані першими отримали всі пакети електронних книг, надані безкоштовно як частину пожертви від *Springer*.

2010 року *Springer* ініціював ще один проєкт, який встановив нові міжнародні стандарти: відсканував усі власні публікації від заснування компанії 1842 р. і розмістив їх у цифровому вигляді в мережі Інтернет під назвою «Книжковий архів *Springer*». Так тисячі публікацій, зокрема величезної історичної цінності, стали доступними для читачів усього світу.

Восьмий і дев'ятий етапи розвитку видавництва позначені зростанням уваги до професійної роботи редакторів і рецензентів, їхньої активної співпраці з авторами. Видавництво ХХІ ст. — це особистісно орієнтований бізнес, і редактори постійно шукають молодих і перспективних дослідників, нові відкриття та напрями досліджень. Електронні публікації, відкритий доступ, стрімке зростання кількості публікацій і аутсорсинг виробничих процесів створили нові пріоритети попри неоднозначне ставлення до самих цих явищ та ініціатив. Тому т. зв. друк на вимогу і пакетний продаж електронних публікацій стали важливими інноваціями у світі, де друкована книга все ще відіграє важливу роль у отриманні прибутку, особливо в тих секторах, де важлива естетика книги. За цих умов забезпечення якості публікацій шляхом рецензу-

вання *Springer* вважає одним із основних обов'язків: рецензенти та експерти ретельно оцінюють потенційні публікації, а контроль якості залишається в руках наукової спільноти.

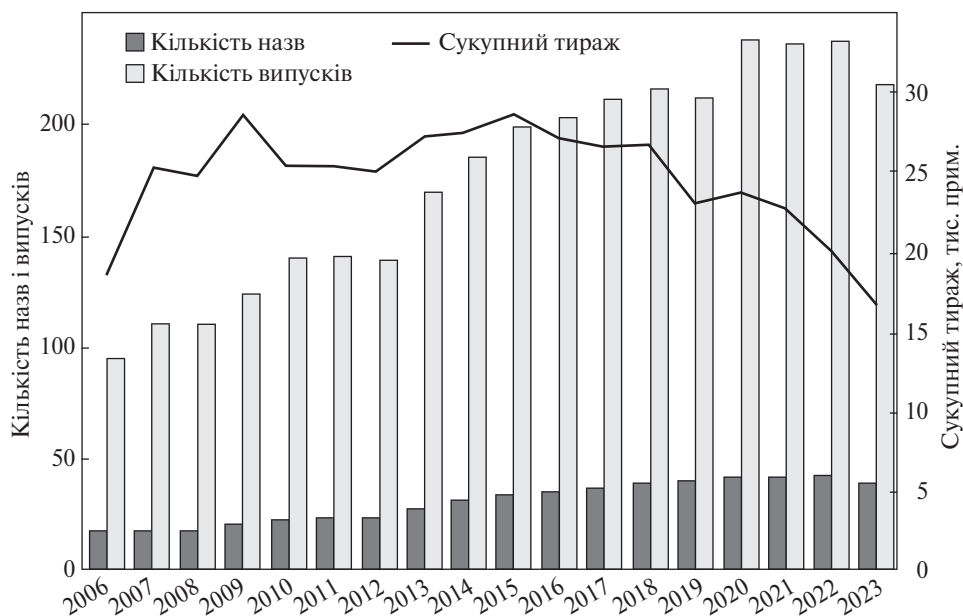
І хоч іноді історія *Springer* була неспокійною, компанія зберегла тяглість традицій і високий рівень пропонованого продукту. Навіть неодноразова зміна власників та інвесторів мало вплинули на видавничу діяльність, стратегію чи корпоративну культуру. Важливою подією для світового видавничого сектору в січні 2015 р. стало створення *Springer Nature* шляхом злиття *Springer Science + Business Media* з більшою частиною *Macmillan Science and Education* (включно з *Nature Publishing Group*), завдяки якому видавнича група *Georg von Holtzbrinck* отримала 53 % ринку наукової літератури. Нині *Springer Nature* — це нова організація з унікальним стратегічним потенціалом, яка об'єднує два наукові видавництва, кожен з яких має понад 150-річну видавничу традицію та видатну міжнародну репутацію. У рік об'єднання у новоствореній компанії працювало 13 000 співробітників у більш ніж 50 країнах, а дохід склав 1,5 мільярда євро.

Після ретельного аналізу історично-хронологічного розвитку компанії *Springer* розглянемо деякі відомості з історії Видавничого дому «Академперіодика» НАН України⁴, якому нині є 28 років. Відлік часу розпочався 1995 р., коли Президія НАН України з метою збереження розпорошеної по установах наукової періодики ухвалила рішення про створення Спеціалізованої друкарні наукових журналів. На той час через брак фінансування практично повністю було припинено видання книг і наукової періодики. Для Спеціалізованої друкарні пріоритетом Президія НАН України визначила видання загальноакадемічних журналів — «Вісник Національної академії наук України» та «Доповіді Національної академії наук України», тому їхні редакції увійшли до складу редакційно-видавничого підрозділу Спеціалізованої друкарні.

Подальший розвиток цього напрямку діяльності призвів до реорганізації друкарні у видавництво, поступово зростала кількість видань і спектр послуг установи, міцнішала виробнича база. Невдовзі відбувся фактичний вихід за рамки поліграфічної дільниці, установа мала не тільки поліграфічну і комп'ютерну техніку, а й значний кадровий потенціал, і цю якісну зміну зафіксовано постановою Президії НАН України від 10.10.2000 № 271, якою Спеціалізовану друкарню наукових журналів перетворено на Видавничий дім «Академперіодика» НАН України.

Згодом ВД «Академперіодика» опанував і виготовлення наукової книжкової продукції, а основними завданнями установи стали:

⁴ Видавничий дім «Академперіодика» НАН України. URL: <https://akademperiodyka.org.ua/uk/> (дата звернення: 20.12.2023).

Деякі параметри Програми підтримки журналів НАН України

Джерело: побудовано за: Видавничий дім «Академперіодика» НАН України: 25 років у сяйві наукових знань. Київ: Академперіодика, 2020. 216 с. (URL: <https://akademperiodyka.org.ua/uk/books/akadem25/> (дата звернення: 20.12.2023)) із доповненнями авторів.

видання, друк і поширення наукових журналів НАН України та їхніх електронних версій, надання редакціям академічних періодичних видань, що входять до складу установ НАН України, поліграфічних послуг і консультативної допомоги з усіх питань їхньої діяльності. Від 2004 р. відповідно до постанови Президії НАН України від 14.07.2004 № 203 ВД «Академперіодика» НАН України підпорядковане безпосередньо Президії НАН України та є базовою організацією Науково-видавничої ради НАН України. У складі Видавничого дому створено Групу науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України, серед напрямів роботи якої — підготовка аналітичних матеріалів на запити органів державної влади й керівництва Академії, виконання наукових досліджень, зокрема моніторингу стану періодичних видань НАН України, консультативно-методична діяльність, забезпечення виконання цільових програм НАН України, у межах яких здійснюється підготовка і випуск видавничої продукції. Згідно із розпорядженням Президії НАН України № 49 від 27.01.2005, до структури ВД «Академперіодика» введено відділ наукових досліджень, тож установа набула статусу наукової, а науково-методичне керівництво науково-дослідною роботою покладено на Відділення історії, філософії та права НАН України.

Пріоритетом видавничої та методичної діяльності для ВД «Академперіодика» залишаються підготовка і випуск наукових журналів, що виконується у межах започаткованої 2005 року Програми підтримки журналів НАН України (див. рисунок).

Усі журнали є журналами відкритого доступу, більшість із них, як і всі книги, отримують цифрові ідентифікатори DOI також через ВД «Академперіодика». Паралельно ВД «Академперіодика» забезпечує відкритий доступ до книжкових видань із проєктів «Наука для всіх» і «Українська наукова книга іноземною мовою». Протягом 2023 р. підготовлено і надруковано 16 наукових і науково-популярних книг. Також ВД «Академперіодика» постійно підтримує функціонування і наповнення шести вебресурсів, серед яких ресурси трьох загальноакадемічних видань: *Science and Innovation*, «Вісник НАН України» і «Доповіді НАН України».

Установа провадить науково-дослідні роботи, зокрема з розроблення вимог НАН України до відкритих публікацій, журналів відкритого доступу й створення універсальної платформи журналів відкритого доступу, постійно оприлюднюючи напрацювання на сторінках наукових і науково-популярних видань, у відкритому доступі, а також під час науково-практичних конференцій. У доквідно-довоєнні часи ВД «Академперіодика» щороку організовував власну конференцію для працівників видавничих підрозділів наукових установ «Наукова періодика: традиції та інновації», а в умовах вимушених соціально-географічних обмежень її було скорочено до формату тематичних семінарів під назвою «Академперіодика-ПАТІ».

Тож нині Видавничий дім — це єдине у державі наукове видавництво відповідно до визначення Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»⁵. Окрім суто видавничої діяльності, спрямованої на «висвітлення результатів наукової, науково-технічної, науково-педагогічної, науково-організаційної діяльності, оприлюднення наукових результатів, представлення наукової (науково-технічної) продукції», наукове видавництво виконує дослідження «у галузі теорії та методики науково-видавничої справи», тобто науково-дослідні роботи, спрямовані на вивчення видавничої наукової продукції, науково-видавничої діяльності Академії та найкращого світового досвіду представлення результатів наукових досліджень і їх популяризації. Водночас ВД «Академперіодика» став своєрідним центром колективного користування, поєднуючи в собі науково-методичний центр з видавництвом і поліграфічною базою.

⁵ Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

Тож чим ВД «Академперіодика» відрізняється від *Springer*, окрім бюджету і кількості працівників? Навіть якщо до річного обсягу фінансування видавничої програми додати базове фінансування установи за науковою тематикою цього року, бюджет ВД «Академперіодика» буде у три тисячі разів меншим за дохід *Springer* 2017 р. А 54 працівники — наукові редактори, дизайнери, коректори, працівники поліграфічної дільниці — на тлі 10 тисяч власне працівників *Springer* просто непомітні.

Але не це важливо. ВД «Академперіодика» не є самостійним бізнес-проектом, власником наукових журналів. Ми не створюємо, не закриваємо, не купуємо журнали, не впливаємо на їхню політику, не обираємо редакторів і рецензентів. До того ж, працюючи у межах Програми підтримки журналів, обсяг і наповнення якої щороку затверджує Президія НАН України, ВД «Академперіодика» не має нормативних і фінансових підстав для довгострокового планування.

Це добре чи погано? Чи просто інакше? Так склалось історично. ВД «Академперіодика» є державною бюджетною неприбутковою установою, створеною для задоволення видавничих потреб Академії. То чи може бути у нас щось спільне зі світовим монстром? Безперечно, так. Адже основним завданням видавця наукової літератури є продукування якісного, сучасного, верифікованого контенту, який пройшов усі рівні фахового видавничого опрацювання. І ми можемо це забезпечити, приділяючи увагу рецензуванню й редагуванню, дотриманню світових вимог і чинних державних стандартів. ВД «Академперіодика» докладает неабияких зусиль, щоб повсякчас підвищувати фаховий рівень працівників, підтримує ініціативи відкритого доступу й засади Цілей сталого розвитку. На нашу думку, треба працювати, запозичуючи найкращий світовий досвід і не намагаючись мавпувати бізнесові рішення, які в принципі не можуть бути у нас застосовними.

Чи можемо ми стати як *Springer*? Вочевидь, ні. Бо маємо інші засади фінансування, які нині гальмують наш розвиток, але спонукають до швидшого запровадження ініціатив відкритої науки й скорочення випуску паперових видань, тобто дотримання ощадливих принципів природокористування.

Сьогодні ми не є правовласником видань чи їхнього контенту і не маємо важелів впливу навіть на ті видання, які беруть участь у Програмі підтримки журналів НАН України. І тут безперечним позитивом є те, що, маючи інші вихідні умови, ми маємо й інші питання до вирішення. Показовим у цьому плані є приклад дискусії щодо відкритого доступу.

Ініціатива відкритої науки, квінтесенцією якої був План S, передбачала перекладання витрат на наукові публікації з читачів на авторів і надання вільного доступу до повного обсягу наукового контенту, тобто знищення передплатної моделі існування наукових журналів. Тому за

кордоном ця ініціатива наштовхнулась на активний спротив видавців. Їхніми відповідними кроками стало запровадження гібридних моделей для авторів, коли автори були вимушені додатково оплачувати відкритий доступ до своїх статей, але в журналі одночасно могли залишатись і відкриті публікації; а також запровадження трансформаційних угод із передплатниками — насамперед університетами, які повинні були наперед оплатити власні відкриті публікації, отримавши натомість свій передплатний пакет, відсутній у відкритому доступі. Тобто питання полягало у створенні красивої моделі гальмування відкритого доступу задля збереження прибутків.

Цих проблем у нас немає — більшість видань існує бюджетним коштом, має низьку передплату й давно самотужки забезпечує відкритий доступ: усі наукові періодичні видання, які хочуть публікувати результати кваліфікаційних праць науковців (а інших практично немає), повинні віддавати повнотекстові версії до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського й Національного репозитарію академічних текстів. Однак цей доступ не є «золотим» у розумінні Плану S та ініціативи відкритої науки, адже видання мають не тільки забезпечувати охорону авторського права й бути фахово і неупереджено рецензованими, але ще й підготовлені професійними видавцями і зареєстровані у директорії DOAJ. На жаль, нашою науковою і науково-освітньою сферою успадковане практично повне нехтування питаннями захисту авторського права, бо за радянських часів його фактично не існувало, а створене за державні кошти належало державі. Тому до запровадження ліцензійних договорів і користувацьких ліцензій *Creative Commons* ми йшли довго. Однак новий Закон України «Про авторське право і суміжні права», ухвалений у грудні 2022 р.⁶, почасти вирішив ці питання, дозволивши договори приєднання й оферти. Мусимо тепер тільки доопрацювати ліцензійні договори, адже відповідно до змін у чинному законодавстві майнове право на науковий твір повністю належить роботодавцю, а не авторові навпіл із роботодавцем, як було раніше.

Тож зараз ми впевнено найближче й найшвидше за інші європейські країни підходимо до можливості забезпечення вже діамантового доступу до наукових публікацій, коли весь науковий контент, виготовлений за державні кошти, буде безоплатно розміщений для авторів і безплатно доступний для читачів на основі ліцензійних договорів і користувацьких ліцензій, а роботу видавців оплачуватиме держава. І це ми можемо забезпечити, поступово допомагаючи журналам входити в

⁶ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

обов'язковий *DOAJ* і надаючи доступ до них через один із найбільших світових харвестерів *CrossRef*.

Це підводить нас до необхідності усвідомлення того, що ми не *Springer* і ніколи ним не станемо. Ми повинні вивчати світовий досвід і не випускати з поля зору новації, запроваджувані провідними видавцями. Мусимо намагатись не повторювати їхніх помилок і пояснювати усім учасникам академічного видавничого процесу, як коректно застосовувати найліпші світові напрацювання з урахуванням наших реалій. Ми вже зараз маємо поставити собі за мету забезпечення діамантового доступу до вітчизняного наукового контенту.

Якими є кроки і вектори подальшої роботи ВД «Академперіодика» НАН України та які існують засоби для їх реалізації?

1. Легалізувати права ВД «Академперіодика» НАН України як видавця академічних журналів, чітко визначити його функції та обов'язки, розмежувати повноваження зі співзасновниками — інститутами Академії.

2. Визначити «ядро» Програми підтримки журналів НАН України — журнали, для яких «Академперіодика» офіційно є видавцем, виконує повний цикл робіт. Вони повинні мати право пріоритетного входження до Програми.

3. Оновити типові положення журналу НАН України, укласти положення про видання відкритого доступу в Академії, визначивши правові засади створення, функціонування і користування ними.

4. Сприяти входженню журналів НАН України до різноманітних агрегаторів наукового контенту, насамперед *CrossRef* і *DOAJ*.

5. Налагодити відповідну співпрацю з Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського, яка вже зараз готова передавати інформацію про вітчизняні видання до харвестера *BASE (Bielefeld Academic Search Engine)* — однієї з найбільших у світі пошукових систем, спеціалізованих на пошуку наукових публікацій відкритого доступу в Інтернеті.

6. Продовжити залучати до роботи фахівців із редакцій академічних видань — перекладачів, редакторів, верстальників.

7. Поступово оптимізувати мережу періодики Академії, до чого неодноразово закликала Науково-видавнича рада НАН України.

8. Забезпечити повноцінне функціонування видавничої платформи журналів НАН України і входження їх до Європейської хмари відкритої науки.

Одержано 21.12.2023

A.I. Radchenko, PhD (Geology), director
PH “Akademperiodyka” of the NAS of Ukraine
4, Tereshchenkivska str., Kyiv, 01024, Ukraine
e-mail: radchenko@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0276-6398>

A.V. Havrysh, PhD (Food Technology), researcher
PH “Akademperiodyka” of the NAS of Ukraine
4, Tereshchenkivska str., Kyiv, 01024, Ukraine
e-mail: Gavrysh@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6474-6803>

WHY WE ARE NOT SPRINGER: THE EXPERIENCE OF PUBLISHING HOUSE “AKADEMPERIODYKA” OF THE NAS OF UKRAINE (based on the report)

The article presents the materials of the presentation “Why we are not Springer: the experience of the Publishing House (PH) ‘Akademperiodyka’ of the National Academy of Sciences of Ukraine”, which was presented by Anna Radchenko, Candidate of Geological Sciences, on November 28, 2023 at the Institute of Physics of Condensed Systems of the NAS of Ukraine during the round table “Scientific periodicals in Ukraine”. A thorough analysis of the main indicators of activity, historical and chronic data of the publisher Springer is given. The main stages of its development and transformation, the key principles of functioning in today’s conditions are presented. Thus, the company with more than 180 years of history is a business model characterized by almost two billion euros in annual revenue, in which one magazine has 30 editors and 250 involved reviewers. In addition, by actually opening less than 40 % of published articles, Springer positions itself as an open access company. The path of evolution of the PH “Akademperiodyka” of the NAS of Ukraine from a specialized printing house of scientific journals to the only scientific publishing house in the country is characterized. The common aspects and tasks of the Springer and Akademperiodyka publishing houses are shown, and their disagreements and differences are emphasized. The features by which PH “Akademperiodyka” differs from Springer, in addition to the budget and the number of employees, is that our publishing house is not an independent business project, the owner of a publishing house, the owner and publisher of scientific journals. In addition, working within the framework of the Journal Support Program, the scope and contents of which are approved by the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine every year, Akademperiodyka has no regulatory and financial basis for long-term planning. Undoubtedly, existing common features are characterized by the fact that the main task of a publisher of scientific literature is the production of high-quality, modern, verified content that has passed all levels of professional publishing processing, paying attention to review and editing, compliance with global requirements and current state standards. PH “Akademperiodyka” makes great efforts to constantly raise the professional level of employees, supports open access initiatives and the principles of the Sustainable Development Goals. The key aspects of the further work of the PH “Akademperiodyka” of the NAS of Ukraine are summarized and presented.

Keywords: Publishing House “Akademperiodyka” of the NAS of Ukraine, Springer Company, publisher, scientific journal, periodical, Open Science, Open Access.